

LUND UNIVERSITY

Att värdera och använda vetenskapliga publikationer i uppsatsarbetet

Jönson, Håkan

2021

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Jönson, H. (2021). *Att värdera och använda vetenskapliga publikationer i uppsatsarbetet*. (Working Paper; Nr. 3). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

WORKING PAPER

Nr 3 • 2021

ISSN 1650-8971

Att värdera och använda vetenskapliga publikationer i uppsatsarbetet

Författare: Håkan Jönson

Socialhögskolan, Lunds universitet • Box 23, 221 00 Lund

Innehåll

Inledning - 3

En regel som inte kan vara en regel - 4

Uppsatsens olika delar - 4

Hur och till vad används referenserna? - 5

Innehållet, forskaren och kvalitetssäkringen – IFK – modellen - 7

I som i innehåll - 7

Innehållsfrågor när publikationen avrapporterar en undersökning - 8

F som i forskaren - 9

K som i kvalitetssäkring - 12

Peer review – sakkunniggranskade artiklar - 12

Doktorsavhandlingar - 14

Enskilda publikationer med högs status - 15

Kvalitetsgranskningar garanterar inte kvalitet - 17

IFK i samspel - 20

Avslutning - 22

Referenser - 23

Inledning

Den här texten vänder sig till studenter vid uppsatskurser inom socialt arbete och annan samhällsvetenskap. Min avsikt är att redovisa de uppfattningar jag har om hur det är lämpligt att använda olika publikationer i kandidatuppsatser (och magister/masteruppsatser). Enkelt uttryckt tar texten sin utgångspunkt i fyra olika problem. Det första handlar om användning av referenser som inte håller tillräcklig hög vetenskaplig kvalitet, exempelvis när en uppgift om vad som utmärker lyckad behandling hämtas från artiklar i yrkestidskrifter eller kandidatuppsatser. Det andra problemet handlar om onödiga och begränsande förbud mot att referera annan forskning än den som publicerats i så kallade peer review tidskrifter. Väldigt mycket användbar och relevant kunskap finns att hitta i böcker, bokkapitel, utredningar, rapporter och artiklar som saknar peer review stämpeln. Det tredje problemet kan uttryckas som en övertro på kvalitetsstämpeln peer review, som kan leda till ett okritiskt refererande, dvs. peer review = sant. Det fjärde problemet handlar om en alltför snäv bild av att *forskning* är det som uttrycks i satser av typen två plus två är lika med fyra eller "forskning har visat". Forskning och vetenskaplig kunskap är vida begrepp.

Hur komplexa resonemang om forskning ska en utbildning förmedla? Min uppfattning är att den som skriver kandidatuppsats på utbildningens sjätte termin ska ges möjlighet att reflektera över samma typ av osäkerhet och överväganden som vi som yrkesmässigt bedriver forskning har att hantera. Det betyder inte att kandidatuppsatser ska bedömas på samma sätt som forskning, för de är examensuppgifter inom ramen för uppsatskurser. Uppsatsarbetet genomförs under en begränsad tid och det kan inte förväntas att studenter hinner sätta sig in i områden eller kontrollera referenser på det sätt som ska göras av forskare. Men uppsatsen är ett tillfälle för att träna på att förhålla sig (kritiskt) till den typ av resonemang om kvalitet och relevans som är aktuella inom den etablerade forskningen.

Syftet med den här texten är därför att introducera överväganden som kan bidra till studenters *förmåga* att använda forskning på ett kvalificerat sätt i uppsatsarbetet. Min tanke är att du som skriver uppsats ska få en bättre förståelse för hur vetenskapliga publikationer kan värderas och användas. Det finns tyvärr inga enkla regler men det finns en del principer och förhållningssätt som är användbara.

Det jag skriver i den här texten gäller allmänt för uppsatsskrivande, men står naturligtvis inte över lokala eller kursspecifika råd och bestämmelser om referenshantering, som kan ha tillkommit av pedagogiska skäl. Även om jag presenterar den här texten som ett försök att visa på komplexiteten i bedömningarna så bör du veta att också jag förenklar och att det finns olika uppfattningar om en del av det jag skriver. I texten behandlar jag inte frågan om hur lämplig forskning väljs ut tematiskt i ett uppsatsarbete (fokus, bredd och avgränsningar av ämnet etc.).

En regel som inte kan vara en regel

Till dig som skriver kandidatuppsats: utgångspunkten är att du i första hand ska söka rätt på och använda forskning som är relevant och håller hög kvalitet i uppsatsarbetet. Detta handlar om trovärdigheten i uppgifterna som du redogör för. Det är alltså bättre att styrka uppgifter om hur arbetsrelaterad stress påverkar socialarbetare genom referenser till vetenskapligt granskade forskningsartiklar än rapporter från tankemedjor. En doktorsavhandling om bemötande inom äldreomsorgen utgör en bättre referens än en handbok i bemötande inom äldreomsorgen. Handboken har sitt värde i ett annat sammanhang. Många studenter får fram intressanta resultat i sina kandidatuppsatser, men uppsatser skrivs på kort tid och bedöms som examinationsuppgifter. Det är som regel inte lämpligt att referera till deras resultat i ett avsnitt om forskningsläget.

Innan jag presenterar en modell för hur kvalitet kan bedömas vill jag förmedla ett budskap som är viktigt att ha med sig genom hela resonemanget om refererande. Vad som kan användas beror på *hur* det används och hur användningen presenteras. Användning handlar alltså inte bara om referensens kvalitet, utan också om *vad referensen är tänkt att göra* i texten och *hur läsaren informeras* om referensens status.

Uppsatsens olika delar

En uppsats består av olika delar som vanligen återfinns i kapitel med rubriker som inledning, kunskapsläge (tidigare forskning), teori, metod, resultat och diskussion. Det är inte möjligt att ställa upp regler om att en viss typ av litteratur är tillåten i den ena typen av kapitel men inte i det andra, men det finns karaktärsskillnader som har betydelse och som kan ge viss vägledning.

Kapitel om metod och metodologiska överväganden hänvisar ofta till metodlitteratur i form av kursböcker, dvs. en typ av litteratur som inte bör väljas i första hand i andra kapitel. En orsak till detta "undantag" är att uppsatser skrivs inom ramen för kurser där metodböcker utgör litteraturen. Dessutom håller en del av dessa kursböcker hög kvalitet och är skrivna av auktoriteter inom fältet.

I kapitel om kunskapsläget (tidigare forskning) är det viktigt att identifiera litteratur som är relevant och håller hög kvalitet (men se vidare om undantag och överväganden nedan). Särskilt gäller detta när du som uppsatsförfattare ger forskningen en auktoritativ röst: "forskning har visat".

Kapitel som introducerar teori refererar vanligen till forskning och forskare som anses centrala inom ett fält (se vidare om det som står under rubriken "F som i forskaren" nedan). Teori används ofta som ram och verktyg för att förstå och förklara studiens data, men kan också vara något som prövas eller utvecklas i själva studien. Detta gör att referenser till teori ibland kan identifieras på ett friare och mer kreativt sätt, jämfört med när referenser introduceras med auktoritet.

I uppsatsens problemformulering kan det vara möjligt att helt frånga det generella budskapet om att använda referenser med hög vetenskaplig kvalitet. Ett ganska vanligt sätt att

bygga upp en problemformulering är den som görs när olika uppfattningar och utsagor kontrasteras. Någon har skrivit en debattartikel om insatser mot gängbrottslighet i Dagens Nyheter och någon annan uttrycker en helt annan uppfattning om insatser mot gängbrottslighet i tidskriften Socionomen. Den som refererar till de olika uppfattningar som uttrycks i dessa publikationer visar alltså att det förekommer en debatt eller kontrovers som kan vara värd att undersöka i den egna studien. En sådan studie kan kanske utgå från intervjuer med socialarbetare och handla om deras uppfattningar och erfarenheter av insatserna. Eller så kan den baseras på enkäter och undersöka folkliga attityder. I båda fallen går undersökningen tillbaka på påståendet om att frågan är omstridd, vilket alltså inte behöver beläggas med vetenskapliga publikationer eftersom referenserna visar på just debatten. Läget blir däremot annorlunda om uppsatsförfattaren frågar sig hur det kan komma att så många efterlyser insats X "när forskning visat Y". Då behövs gedigna referenser till Y. Artiklar från dagspress och yrkestidskrifter är inte lämpliga.

Ett annat undantag från det generella budet handlar om de fall då publikationerna utgör data och där den forskning som redovisas är del i ett empiriskt material som analyseras. En studie av normer om ålder, genus och sexualitet inom området internationella adoptioner kan exempelvis basera analysen på flera material, såsom vetenskapliga studier, offentliga utredningar och inlägg i den mediala debatten. Kanske är det till och med en poäng att visa hur texter av olika slag har influerat varandra eller byggt upp en gemensam diskurs. I det fallet hanteras materialfrågan som en fråga om urval i de metodologiska övervägandena, samt i själva analysen där olika texters status och genomslag kan diskuteras.

Hur och till vad används referenserna?

Är det möjligt att hänvisa till publikationer av tveksam vetenskaplig kvalitet i ett avsnitt om tidigare forskning? Ja, beroende på vad referensen är tänkt att åstadkomma i sammanhanget. I kapitlet om kunskapsläget vill du kanske informera läsaren om ansatser som haft stort inflytande, men du gör samtidigt klart för läsaren att du inte lutar dig mot forskningens auktoritet. Låt oss säga att uppsatsen handlar om anknytning mellan barn och förälder och i ett avsnitt om kunskapsläget behandlas den psykodynamiska skolbildningens bidrag. I avsnittet skriver du bland annat något i stil med "Under 1960-talet menade exempelvis Bruno Bettelheim (1967) att autism har sin grund i moderns bristande förmåga att skapa en sund anknytning till barnet." Bettelheims ståndpunkt, som uttrycktes i en mycket citerad bok, har blivit starkt kritiserad och har inget allmänt stöd numera. Att det är helt OK att referera till Bettelheims bok, eller citera ur den, beror på att uppsatsens text syftar till att visa på en viss typ av kunskap och förståelse som utvecklats om det problem som uppsatsen handlar om, och som det kan vara viktigt att läsaren känner till.¹

---

¹ Det finns för övrigt mycket forskning om just denna utveckling. Se exempelvis Raz 2014. <https://cite-seerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.966.2608&rep=rep1&type=pdf>

Du som läser den här texten kan säkert tänka ut fler undantag vilket är bra, för detta handlar om *förmågan* att bli självständigt värderande i användningen av referenser. Som framgår av exemplet ovan är användningen också *en signal till läsaren* om hur referenserna används. När läsaren/bedömaren av uppsatsen kan värdera användningen av de texter som refereras ökar utrymmet för användning av texter som inte anses ha hög vetenskaplig kvalitet. En typ av öppenhet åstadkoms genom den typ av skrivning jag visat på ovan där uppsatsen refererar Bettelheim. Den som läser förstår genom skrivningen att uppsatsförfattaren refererar en *position* inom forskning och kravet om kvalitetskontroll och giltighet blir därmed annorlunda. Om du däremot skriver "Bettelheim (1967) har visat att orsakerna till autism..." så signaleras en typ av auktoritet som kräver att referensen håller hög kvalitet och har rimlig aktualitet. Påståendets trovärdighet ökar om det styrks av ytterligare referenser till studier eller kunskapsöversikter (se nedan rubriken "Enskilda publikationer med hög status").

En annan typ av öppenhet avser redogörelsen för hur du har gått tillväga för att identifiera relevant forskning. Tydlig information om tillvägagångssättet gör det möjligt för läsaren att värdera användningen av litteratur och under en längre skrivprocess blir det möjligt för olika läsare och kommentatorer att ge tips om förbättringar: under handledning eller om utkast till uppsatsen seminariebehandlas. Kanske har du sökt forskning med för snäva begrepp, eller inte sett att publikationer om besläktade fenomen eller områden kan refereras för att visa på kunskapsläget.

Öppenheten kan också visa läsaren varför du som uppsatsförfattare ska tillåtas att referera till publikationer som inte har så hög kvalitet. Låt oss säga att uppsatsen handlar om ett fenomen där det saknas relevant forskning, men det finns ett par masteruppsatser och en FoU-rapport. Den situationen kan exempelvis uppstå när det som ska undersökas är ett utpräglat svenskt fenomen, eller en relativt ny förekomst. En redogörelse för avsaknaden av etablerad forskning öppnar upp för en användning av FoU-rapporter, masteruppsatser och kartläggningar från myndigheter, fackliga organisationer och andra. Om den typen av publikationer används är det ibland lämpligt att ge en signal om kvalitet genom att redogöra lite noggrannare för vilka data publikationen bygger på och om undersökningen framstår som noggrant genomförd (vilket faller under det jag nedan benämner som I som i innehåll). Ibland räcker det dock med att skriva "i en masteruppsats" eller "i en FoU-rapport där 40 omsorgstagare intervjuades" som signal, för öppenheten handlar ofta om ge information med små medel. Ett exempel kan jag ta utifrån Anna Siverskogs och min studie av förenklad biståndshandläggning inom äldreomsorgen (Siverskog & Jönson, 2020). Förenklad biståndshandläggning innebär alltså att vissa hemtjänstinsatser ges utan individuell prövning av behovet. Fenomenet är svenskt och nytt och en sökning av litteratur visade att det endast fanns rapporter och någon masteruppsats. Vi refererade till publikationerna med dessa benämningar. Vi uttryckte oss inte med auktoritet utan skrev att rapporterna inte gav någon entydig bild, men de indikerade att de som fått insatser efter en förenklad bedömning var nöjda. Med detta visade vi läsaren att det finns viss kunskap men att den är osäker och inte särskilt vederhäftig. Att låta bli att kommentera de studier som finns vore dumt.

Ju skickligare du som uppsatsförfattare blir på att värdera, hantera och introducera referenser, desto större frihet i användningen av olika publikationer. Den friheten kan användas för att skriva en intressant och tankeväckande uppsats.

Innehållet, forskaren och kvalitetssäkringen – IFK-modellen

Möjligheten och lämpligheten att använda olika publikationer i uppsatsen beror alltså på till vad publikationen används och hur användningen kommuniceras till läsaren. Detta budskap är viktigt att ha med sig i resonemangen nedan, där jag introducerar en modell som kan användas för att bedöma vad som utgör forskning av hög kvalitet. Förkortningen IFK står för innehållet, forskaren och kvalitetssäkringen. Det är också möjligt att sammanfatta modellen i frågeorden vad, vem och var/hur (där var/hur avser formatet för publicering, exempelvis rapport och doktorsavhandling). Förkortningen IFK använder jag i pedagogiskt syfte och även om modellen kan uppfattas som enkel menar jag att den i hög grad avspeglar det sätt som etablerade forskare använder för att bedöma kvalitet. Observera att det finns en glidning mellan begrepp som kvalitet, status och relevans, som jag särskilt kommenterar under rubrikerna som har namnet ”F som i forskaren” och ”Enskilda publikationer med hög status”. Det kan finnas forskning som du rekommenderas att referera till eftersom den är central (relevant) inom det fält som studeras, trots att denna forskning är ifrågasatt och kanske dras med kvalitetsproblem.

Figur 1: IFK-modellen

I – som i innehåll

Varför får studenter lära sig vetenskapliga metoder och varför får de återkommande själva skriva olika typer av uppsatser? Varför får den som ska bli forskare genomgå en forskarutbildning? Ett syfte med undervisningen är att öka förmågan att självständigt bedöma vetenskaplig kvalitet. Huruvida en vetenskaplig publikation håller hög kvalitet beror på *innehållet* i publikationen, vilket i detta fall avser hur forskningen har genomförts och hur genomförandet beskrivits. Den som ska använda en publikation i sin uppsats tar del av denna och gör en egen värdering av innehållet. Nedan presenterar jag

några typiska innehållsfrågor som framför allt brukar användas när en vetenskaplig artikel avrapporterar en empirisk undersökning. Du som läser detta måste samtidigt vara medveten om att många vetenskapliga publikationer har andra upplägg och vissa av frågorna nedan är därmed inte tillämpliga. En publikation kan exempelvis utgöra en forskningsöversikt, diskutera ett teoretiskt begrepp eller introducera en modell.

Nedanstående frågor är alltså sådant som jag som forskare försöker ta ställning till när jag själv värderar kvaliteten i en publikation. Jag förstår att det kan vara svårt att bedöma allt detta som student, men se det som del i utbildningen, ta hjälp av handledaren om du är osäker och hantera osäkerhet genom att vara försiktig i hur du beskriver forskningen du refererar till.

Innehållsfrågor när publikationen avrapporterar en undersökning

Tar undersökningen avstamp i relevant forskning inom fältet? Redovisas centrala referenser eller förbigås viktiga arbeten eller inriktningar (medvetet eller av slarv)? Saknas det referenser till påståenden som borde beläggas? Används och värderas referenserna på ett tillförlitligt och källkritiskt sätt?

Formuleras syfte och frågor som är precisa och möjliga att belysa genom den studie som genomförs?

Framstår valet av data och metoderna som väl genomtänkta? Är det möjligt att värdera studiens styrkor och svagheter och är svagheter möjliga att överse med eller ställer de studiens resultat ifråga? Har undersökningen genomförts på ett etiskt för-svarbart sätt?²

Redovisas de olika stegen i analysen på ett sätt som gör det möjligt att följa hur resultaten identifierats? Framstår resultaten som trovärdiga och gediget underbyggda? Dras rimliga slutsatser i studien eller blir diskussionen spekulativ?

Utmärks texten av god akribi eller förekommer det slarv när det gäller sådant som tabeller, referenser och språk och begrepps användning?

Kvalitetsfrågorna ovan kan uttryckas med andra begrepp och betoningar. I vissa studier är det lämpligt att göra värderingen utifrån de kriterier som uttrycks med begrepp som validitet och reliabilitet (Bryman, 2018). När det gäller systematiska forskningsöversikter, som jag kommenterar senare i den här texten, finns det särskilda kriterier för att bedöma kvalitet. Innehållsfrågorna anpassas alltså utifrån publikationens innehåll, fokus, metodologiska tradition etc.

Liknar inte detta de bedömningskriterier som används vid opponering och examination av uppsatser? Bedömningen av uppsatser handlar om problemformulering, orientering

---

² Observera att flera äldre "klassiska" studier inom samhällsvetenskap genomförts på sätt som skulle ses som oetiskt och oacceptabelt utifrån de regelverk vi har idag. Vanligen ses detta nu i efterhand inte som en kvalitetsbrist när de refereras, men det kan vara värt att reflektera över frågan.

om forskning/kunskap, metodologiska resonemang, introduktion och användning av teori, resultatredovisning, etiska överväganden, akribi och så vidare. Likheten är ingen slump. Kvaliteten på uppsatser bedöms enligt ungefär samma kriterier som forskning. Skillnaden är kravnivån. I en uppsats kan undersökningen dras med stora problem som du som uppsatsförfattare reflekterar över på ett bra sätt och uppsatsen når därför målen vid examinationen. I en vetenskaplig artikel duger det inte att göra så; om en studie har stora brister ska den i princip inte publiceras. När det gäller forskning finns det dessutom ett krav om att studien ska utgöra ett kunskapsbidrag, som kan handla om att fylla en kunskapslucka där forskning saknas eller att det finns behov av att replikera tidigare studier för att se om resultaten blir likartade. Sådana krav ställs inte på studentuppsatser.

Att du som student återkommande tar del av kurser och kursmoment i forskningsmetod har alltså inte bara att göra med att du ska lyckas få ihop den egna uppsatsen, utan det handlar också om att öka förmågan att bedöma kvaliteten i andras texter. Själva uppsatsarbetet är del i denna träning. Sak samma gäller den kunskap som studenter och forskare tillägnar sig inom specifika ämnesområden. Studenter på socionomutbildningen tar del av moment i psykologi och sociologi för att förstå människan och samhället, samt för att förstå och kunna värdera forskning om människan och samhället. Den som har läst psykologi har lättare att placera in, värdera och söka mer kunskap om Bettelheims påståenden om anknytning jämfört med den som är obekant med psykologin.

I förhållande till förmågan att bedöma innehåll finns det en progression. Den som ägnar sig åt särskilda forskningsområden eller arbetar utifrån vissa teoretiska ansatser får mer och mer kunskap och överblick och en utvecklad förmåga att självständigt avgöra kvaliteten inom dessa områden och ansatser.

F – som i forskaren

Om Einstein skriver att två plus två är fem, så ska hans status som geni inte ha betydelse för ställningstagandet att han har fel. Det är innehållet som gäller och två plus två är fyra. Vid sidan av denna innehållslogik finns det emellertid en meriterings- och auktoritetslogik inom forskning. När det gäller forskarens status i relation till vad som kan/bör användas i uppsatsen handlar frågan inte bara om kvalitet utan även om en slags statusburen *relevans* (som jag problematiserar senare i den här texten). Nedan använder jag alltså inte begreppet relevans i förhållande till områden såsom missbruk, behandling, psykosocial arbetsmiljö, utan här handlar det om att en forskares bidrag ses som centrala inom ett fält.

Auktoritetslogiken hänvisar delvis mot den typ av progression jag beskrivit ovan. Den som har doktorerat förmodas ha en kompetens att bedöma och producera forskning av viss kvalitet inom sina områden för specialisering. Två plus två blir fortfarande inte fem men vem som har författat en publikation tillmätts ofta stor betydelse. Är den skriven av

en konsult på en tankesmedja, av en student på utbildningens fjärde termin eller en person som räknas som världsledande inom sitt forskningsområde?

Nu frågar jag dig som läser: kan en statlig utredning refereras som kunskapskälla i en uppsats? Om du är med på den bana jag lägger ut i den här texten blir ditt svar troligen att det hela beror på innehållet samt till vad publikationen används och hur detta kommuniceras till läsaren. Men håller statliga utredningar hög vetenskaplig kvalitet? Det kan du inte utgå ifrån, för det rör sig ofta om omfattande och ojämnt skrivna textmassor som tillkommit genom ett kommittéarbete utifrån politiska direktiv. Så svaret blir "ibland och ibland inte" och vid sidan av innehållsvärderingen kommer författarens status med i bedömningen här. År 1993 publicerades en statlig utredning om ungdomsbrottslighet och i denna bidrog kriminologen Jerzy Sarnecki med en forskningsöversikt (SOU 1993:35).³ Har det betydelse att Sarnecki räknas som landets kanske främste expert på ungdomsbrottslighet? Ja, såklart. Bedömningen av publikationens kvalitet kan delvis baseras på det faktum att sammanställningen gjordes av en framstående expert som kan förväntas ha förmågan att identifiera, beskriva och inte minst värdera den forskning han redogör för i sammanställningen. En uppsats om ungdomsbrottslighet hade mycket väl kunnat referera till Sarneckis genomgång som en viktig kunskapskälla.

Auktoritetslogiken hänvisar emellertid också mot en aspekt som jag benämner *relevans*, och som gör en forskares arbeten värda eller rent av nödvändiga att referera till. Detta kan tyckas motsägelsefullt men jag ska förklara. I många fall har forskning inte karaktären av studier om summan av två plus två, utan består istället av ett resonerande och teoretiserande utifrån empiriska exempel, annan forskning eller teori. I dessa fall blir författarens status som auktoritet inom området särskilt betydelsefull. Jag vill betona att detta absolut är något som du kan ifrågasätta, jag gör det själv ganska ofta med utgångspunkt i att en uppbyren forskare kanske använder ett perspektiv eller för resonemang som jag ser som problematiska. Jag går alltså tillbaka på min egen förmåga att värdera *innehållet*.

Författarens status tillmäts särskilt stor betydelse när publikationen handlar om teori och begreppsutveckling, dvs. mindre av två plus två och mer av sätt att tänka och förstå. Ett bra exempel utgör boken "Diskursens ordning" där Foucault (1993) beskriver sin diskursanalytiska ansats i relativt enkla ordalag. Den lilla boken är mycket citerad av etablerade forskare, trots att den bygger på en installationsföreläsning vid *Collège de France* i Paris som Foucault höll 1970. Det finns till och med en intervju med Foucault från 1979 som har titeln "Truth and power" som ofta refereras inom etablerad forskning. Självklart finns frågan om innehåll också med, men att det är en viss auktoritet som uttalar sig har stor betydelse. Den som sysslar med professionsteori kan knappast förbigå Andrew Abbots texter. Inom genusteori är det svårt att förbigå Judith Butlers texter. Uppsatser och andra vetenskapliga publikationer innehåller därför ofta formuleringar av typen "som Butler (2002) skriver..." och "i likhet med Abbot (2014) menar jag...", eller "Foucault (1979) menar i texten *Truth and power* att...". Den här typen av referenser

---

³ https://data.kb.se/datasets/2015/02/sou/1993/1993_35B%28librisid_17844792%29.pdf

används ofta i teorikapitel, men kan också fungera kapitel om kunskapsläget. Om du skriver uppsats om kontroll inom kriminalvården och använder Symbolisk interaktionism (Blumer, 1986) och Goffmans (Goffman, 2020) dramaturgiska ansats som teori så kanske Foucaults (2003) studie av övervakning och straff är lämplig att nämna i en genomgång av hur olika kontrollpraktiker studerats historiskt, dvs. i kapitlet om *kunskapsläget*.

I en TV-dokumentär jag såg om Pablo Picassos liv för många år sedan påstods det att han alltid klottrade och folk försökte sno åt sig servetter han klottrat på när han åt på restaurang. Allt som kom från Picassos hand blev värdefull konst. Så är det självklart inte inom forskning. Forskarens status måste vägas samman med textens innehåll. Det är inte okänt att auktoriteter ibland skriver illa genomtänkta eller tveksamma texter, eller börjar agera som auktoriteter utanför sina expertområden. Den som är insatt i ett forskningsfält känner vanligen till auktoriteterna och kan göra en egen värdering av olika texters status och kvalitet.

Som nämnts ovan har sättet att referera till auktoriteters arbeten också stor betydelse. Den som refererar till Abbotts eller Butlers bidrag gör inte nödvändigtvis detta i syfte att visa hur saker förhåller sig, utan kanske redovisar en position som ställs i kritisk belysning eller relateras till andra positioner och här går refererandet i riktning mot det jag tidigare beskrivit med Bettelheim som exempel. Det handlar, som svar på vad referenserna används till, om att visa förtrogenhet med de centrala bidragen inom området.

Hur ska studenter kunna veta vilka forskare som är auktoriteter inom fältet? Det är en bra idé att prata med etablerade forskare om vilka namn (och arbeten, teorier, begrepp etc.) som räknas som centrala inom området. För dig som student är handledaren antagligen den forskare som först ska rådfrågas. Ett annat sätt är att notera vilka namn som andra forskare hänvisar till som auktoriteter. Detta framgår ofta när forskare placerar sina studier inom ett forskningsfält – vilka arbeten och forskare förhåller de sig till? Ytterligare ett är att titta i handböcker och grundböcker som har stor spridning. De som bidrar med kapitel i handböcker, eller är redaktörer för dem, anses ofta vara auktoriteter inom sitt område. Det är också möjligt att söka efter den här informationen i publikationsdatabaser. Om en text av en forskare har flera tusen citeringar så är det rimligt att anta att forskaren är en auktoritet inom området. Enklast numera är att söka via Google Scholar.

I uppsatsen kan referenser sedan beskrivas på ett sätt som kommunicerar auktoriteten: "Judith Butler (2004), vars tänkande haft mycket stort inflytande inom genusforskningen skriver bland annat att...". "Andrew Abbot (2014), som ses som en ledande företrädare inom professionsforskningen menar i sitt arbete om..." Om den relativt okände forskaren Adam Basic (påhittat namn) har publicerat en artikel där han för ett intressant resonemang som är självständigt men snarlikt de resonemang som *senare* förts av Judith Butler eller Abbott så är rekommendationen ändå att hänvisa till Butler respektive Abbott. Annars väcks andras fråga: Har du inte koll på fältet? Varför har du inte tagit del av det som skrivits av Butler/Abbott? De senare ses som centrala representanter för respektive forskningsfält. Det går för övrigt utmärkt att referera auktoriteter och tillägga:

”Ett snarlikt resonemang har tidigare förts av Basic, i dennes studie av...”, alternativt nämna Basic först och sedan referera till den större auktoriteten.

Det jag skriver om auktoriteter, status och relevans kan tyckas orättvist och rent av osunt, men forskning fungerar på gott och ont i enlighet med den så kallade Matteusprincipen eller Matteuseffekten, som sociologen Merton (Merton, 1968) beskrivit. Den som redan har mycket tenderar att belönas med mer.⁴ Att många förhåller sig till en forskare eller ett arbete har som regel att göra med innehållet i det som forskaren har skrivit, som kan vara teoretiskt nydanande eller som ordnar och utvecklar kunskap inom fältet på ett särskilt skickligt sätt. När många förhåller sig till en viss forskare, eller till något som denne har skrivit, så blir detta forskning som andra också behöver förhålla sig till som centralt inom fältet. Diskutera gärna med dina studiekamrater om detta står för att det som är användbart och ”centralt” inom ett forskningsfält citeras eller om företeelsen innehåller aspekter av trender och flockmentalitet i påbuden om att ”förhålla sig” till vissa forskare och deras arbeten.

Senare i den här texten ska jag kommentera enskilda publikationer med särskild status, som i många fall kan identifieras och värderas på samma sätt.

K – som i kvalitetssäkring

Inom forskning finns det etablerade kvalitetssäkringssystem där den som är meritmässigt ”överordnad” bedömer den som är meritmässigt ”underordnad”, och där forskare på en viss expertnivå bedömer varandras arbeten som gelikar. Det första upplägget förekommer inom utbildning och det andra upplägget är vad vi benämner som peer review. Här nedan ska jag redovisa den kvalitetssäkring som ger så kallade peer review artiklar och doktorsavhandlingar en särskild status.

Peer review – sakkunniggranskade artiklar

Peer betyder i det här sammanhanget akademiska kollegor, dvs. andra forskare som är experter inom området, och peer review är en etablerad form av sakkunniggranskning som används av tidskrifter. Peer review processens syfte är att 1) sortera bort de manuskript till artiklar som inte håller god kvalitet och 2) förbättra kvaliteten på insända manus genom kvalificerade synpunkter och krav på revideringar.

Ofta används också uttrycket ”double-blind”, vilket betyder att den som granskar inte vet vem som författat texten och den som granskas vet inte vem som bedömer. De som granskar känner inte till varandras identitet, eftersom tidskriften vill ha flera oberoende bedömningar.⁵ Anonymiseringen kan med IFK-modellen uttryckas som att kvalitetssäkringen (K) helt ska utgå från innehållet (I) utan hänsyn till vem som producerat texten (F). Det ska inte spela någon roll om manuset författats av en ledande forskare eller om

---

⁴ ”Åt den som har ska vara givet”, Matteus, 25:29.

⁵ Jag är såklart medveten om att tidskrifter är enheter som inte har någon vilja eller ber om saker, men detta är ett vanligt sätt att uttrycka sig på.

den bygger på en studentuppsats. En förutsättning är därför att den som granskar har en kvalificerad kunskap inom området och i förhållande till de metoder som används i studien. Processen ser vanligen ut så här: Forskare (en eller flera tillsammans) skickar ett artikelmanuskript till en tidskrift. Redaktören gör en första översiktlig bedömning av kvalitet, samt huruvida artikeln faller inom ramen för tidskriftens inriktning. Om svaret på någon av dessa två frågor är nekande refuseras artikeln och författaren får ett kort meddelande om detta. Detta benämns "desk reject". Om svaret istället är jakande skickas artikeln ut på bedömning. Vanligen tillfrågas två forskare med kompetens inom området om att bedöma manuset. Hur väljs dessa forskare ut? Ibland har tidskrifter ett redaktionsråd (editorial board) med forskare som åtagit sig att granska 3-4 manus per år. Ofta får de forskare som publicerat artiklar i en tidskrift därefter frågan om att granska andras manus. Ibland använder redaktörerna sin egen kännedom om forskarsamhället eller söker rekommendationer. När jag själv tillfrågats om att granska men av något skäl inte kunnat åta mig uppdraget så har jag vanligen fått en fråga om jag känner till någon annan som är lämplig.

Tidskrifter ber ibland granskarna att använda specifika bedömningskriterier och checklistor, men i grunden sker bedömningen utifrån ungefär samma frågor som jag redogjorde för inledningsvis. Granskarna skickar in sina omdömen, som ofta innehåller en mängd stora och små punkter som behöver åtgärdas. De anger också till tidskriften om de menar att manuset ska accepteras (accept) som det är, accepteras efter mindre revideringar (minor revisions), bjudas in att återkomma efter att omfattande revideringar genomförts (major revisions) eller refuseras (reject). De två sistnämnda kategorierna är de vanligaste. Om manuskriptet refuseras kan författaren slänga manuset i papperskorgen eller ta hjälp av kommentarerna, revidera artikeln och hoppas på framgång hos en annan tidskrift. Om författarna bjuds in att återkomma (revise and resubmit) måste de revideringar som krävts hanteras innan manuset skickas in igen. Författaren bifogar också ett svarsbrev som i princip bör adressera samtliga granskarnas frågor: vad som åtgärdats och vad som eventuellt inte har ändrats enligt den ena eller andra granskarens önskemål. Redaktören kan välja att skicka ut manuset för ny bedömning till granskarna, eller någon av dem, eller själv bedöma om bristerna har åtgärdats. Resultaten kan bli att manuset accepteras, att författarna avkrävs ytterligare revideringar eller att manuset refuseras.

Det finns en mängd variationer på ovanstående förlopp. Vissa tidskrifter tillämpar en öppen process, där granskare och författare känner till varandras identitet (men anmodas anmäla om de uppfattar att någon part agerar för att påverka processen). Vissa tidskrifter använder tre eller fler granskare. Det händer att nya granskare tillkommer under processens gång. Ibland går manuset flera vändor och i sämsta fall tar processen flera år, vilket brukar bero på att de som ska bedöma prioriterar annat. Det utgår ingen ersättning till granskarna och systemet bygger på att vi forskare ställer upp eftersom vi vet att andra behöver ställa upp när vi själva skickar in artikelmanus.

Ytterligare en sak är viktig att nämna. Bokkapitel och hela böcker kan också genomgå denna typ av kvalitetsgranskningar. Ibland framgår detta i själva boken, ibland i de databaser där publikationerna sökts fram. När forskare redovisar sina publikationer i det lokala universitetets databas anger de om texterna är kvalitetsgranskade eller inte, men forskare tycks göra lite olika bedömningar av vad som berättigar en kategorisering av en text som kvalitetsgranskad.

Doktorsavhandlingar

Doktorsavhandlingar är publikationer som kvalitetssäkrats på flera olika sätt. Doktorsavhandlingen skrivs inom ramen för en forskarutbildning. Den som antas måste ha meriter i form av en uppsats på avancerad nivå (magister/master) och eftersom platserna är få är konkurrensen ofta hård inför antagning. Utbildningen omfattar 240 hp, vilket motsvarar fyra års heltidsstudier. Forskarutbildningen följer enkelt uttryckt fyra sammanlänkade spår. Doktoranden går kurser i metod, teori och ämne som syftar till att öka kunskapen och förmågan att bedriva kvalificerad forskning. Doktoranden genomför en självständig studie som publiceras i form av en doktorsavhandling. Doktoranden tillägnar sig olika generiska kunskaper och förmågor, dvs. sådant som hör till forskningens praktik (att kunna söka, värdera och sammanställa annan forskning, att kunna presentera egen forskning nationellt och internationellt, hantera olika format för publicering, lära sig att etablera kontakter och nätverk med andra forskare etc.). Doktorandens arbete blir föremål för vägledande och kritiska granskningar i handledning och under seminarier.

Forskarutbildningen producerar alltså inte bara kvalitetssäkrade publikationer i form av doktorsavhandlingar, utan också kvalitetssäkrade forskare i form av filosofie doktorer (FD/PhD). Här byggs alltså ett vem parallellt med ett vad och var/hur. När min påhittade forskare Adam Basic har disputerat får han viss status som auktoritet inom sitt område och hans fortsatta karriär bygger vidare på denna status. Om filosofie doktor Adam Basic senare skriver en FoU-rapport inom sitt expertområde så bör vi därför inte avfärda rapporten utan vidare med hänvisning till att en sådan publikation inte har genomgått en peer review granskning. Kanske kan publikationen användas, med hänvisning till Basics status som auktoritet eller till rapportens innehåll. Basic kanske har gjort ett mycket kvalificerat arbete. Det kan dock vara värt att kontrollera om Basic publicerat en version av rapportens studie som en artikel i en peer review tidskrift.

När det gäller kvalitetssäkring av själva avhandlingen är denna tänkt att dels ske genom handledarnas fortlöpande vägledning och dels genom de granskningar som äger rum under seminarier. Vanligen har doktoranden flera seminarier där avhandlingstexten granskas av forskare och andra doktorander. Slutligen läggs avhandlingen fram för disputation och granskas av en opponenter och av en betygsnämnd. De som bedömer om

avhandlingen ska godkännas har minst docentkompetens, vilket innebär att de är docenter eller professorer. Fokus i kvalitetssäkringen ligger på innehållet i avhandlingen.⁶ Det kan finnas ytterligare kvalitetssäkringsmoment, exempelvis så kallad grönläsning, som innebär att någon eller några forskare (vid sidan av handledarna) läser manuset och ger grönt ljus innan avhandlingen går i tryck och läggs fram för disputation. Vid rött ljus stoppas processen upp. Mer arbete krävs för att nå målet. Att avhandlingen får grönt ljus betyder inte att den godkänts, eftersom detta enbart kan göras av betygsnämnden i samband med disputationen.

Doktorsavhandlingar kan i princip ha två format, det ena benämns monografi och det andra sammanläggningsavhandling. En monografi är en sammanhållen text; den har ungefär samma struktur som en uppsats men är mycket mer omfattande (200 sidor är en vanlig omfattning). En sammanläggningsavhandling består av ett antal delarbeten och en "kappa" som binder samman och utgör kontext till dessa. Delarbetena är i allmänhet artiklar som har eller kan publiceras i granskade vetenskapliga tidskrifter. Dessa kan skrivas enskilt av doktoranden eller tillsammans med andra forskare. Det vanliga är att sammanläggningsavhandlingar innehåller fyra artiklar men detta kan variera beroende på omfattningen av doktorandens insats i vart och ett av arbetena.

En licentiatavhandling är en avhandling/uppsats som motsvarar ungefär hälften av en doktorsavhandling och där kvalitetsprocessen inte är lika omfattande. Licentiatavhandlingar kan både ha det monografiska formatet och artikelformatet. I det senare fallet är det vanligt att avhandlingen innehåller två artiklar och en kappa. Licentiatuppsatsen är kvalitetsgranskad men har inte samma status som doktorsavhandlingen.

Enskilda publikationer med hög status

Det finns enskilda publikationer eller grupper av publikationer som har särskilt hög status eller ses som särskilt relevanta. Det kan då handla om att de utmärker sig genom en särskild design, eller att de introducerar begrepp, modeller eller teorier som ses som nydanande eller användbara. Här gäller delvis samma principer som för identifiering av forskare med hög status och relevans. Vilka arbeten refererar många till som centrala? I uppsatstexten kan läsaren upplysas om detta genom skrivelser som: "Ett viktigt bidrag inom detta fält lämnades av...", "I ett mycket inflytelserikt arbete introducerar...".

En del av det jag skriver om här kan du absolut förhålla dig kritiskt till, men jag tycker ändå att det kan vara bra att känna till olika sätt att tänka om status och relevans.

Olika tidskrifter har olika hög status och generellt sett har samhällsvetenskapliga tidskrifter lägre status än naturvetenskapliga och medicinska tidskrifter. Men status en relativ fråga, där en samhällsvetenskaplig tidskrift som har låg status i jämförelse med naturvetenskapliga publikationer har hög status inom sitt eget fält. Status brukar i detta

---

⁶ Vad är en docent? Det är en akademisk grad som nås genom fortsatt forskning efter disputation som i kvantitet motsvarar ungefär en till doktorsavhandling men i kvalitet uppvisar en höjd kompetens. Den som kvalificerat sig ytterligare därefter kan slutligen bli professor. Docent är en titel som vanligen innehas av personer som är anställda som lektorer. Professor är både en titel och en anställning.

sammanhang mätas som "impact" (genomslag inom forskarsamhället), vilket ofta beräknas utifrån citeringar av tidskriftens artiklar. En tidskrift kan exempelvis ange att den har en impact-factor på 0.7 och en annan har en impact-factor på 5.7. Allt annat givet så kommer många forskare vilja publicera sig i den senare tidskriften eftersom artikeln sannolikt blir mer läst och använd då (och forskarens egen status ökar). Därmed blir det i allmänhet svårare att få en artikel accepterad i en tidskrift med hög impact factor, som då också får en hög "rejection rate", dvs. refuserar många insända manus. Det händer att tidskrifter publicerar uppgifter om sin rejection rate som en slags statusmarkör, typ att 80 procent av artiklarna refuseras. Den som refererar artiklar som publicerats i det mest prestigefyllda tidskrifternas brukar därför indikera detta särskilt: "I en artikel i tidskriften Science visar Basic (2016)..."

I Norden finns också ett nivåsystem som i vissa fall används för att bestämma tidskrifters vetenskapliga status. *Register over vitenskapelige publiseringskanaler* publiceras av *Norsk senter for forskningsdata*, och poängsätter vetenskapliga tidskrifter som nivå 0, 1 eller nivå 2. Poängsättningen, där 2 är högst, sätts av ämneskommittéer och överensstämmer därför inte direkt med tidskrifternas impact factors. Siffran 0 betyder att tidskriften inte är (tillräckligt) kvalitetsgranskad. Ytterligare ett sätt att bedöma hög impact kan göras genom kontroll av tidskrifters hemsidor, där det ibland anges vilka artiklar som är mest lästa och mest citerade: "Basics artikel, som är den mest nedladdade under de senaste fem åren i den aktuella tidskriften..."

Min uppfattning är att den som skriver kandidatuppsats bör känna till att den här typen av statusindelningar finns, men att det ofta finns viktigare aspekter i bedömningar av kvalitet och relevans än impact factors. Det gäller för övrigt också för forskare. Bör jag skicka min artikel till en amerikansk tidskrift som har hög impact factor eller kanske välja en nordisk tidskrift med låg impact factor som dock läses av nästan alla nordiska forskare inom det aktuella fältet? Vem vill jag nå ut till?

Evidenshierarki är ett annat begrepp som kan vara bra att känna till när det gäller enskilda publikationers status.⁷ Begreppet används för en viss typ av studier, framför allt de som handlar om olika samband och interventioner inom medicin men också inom det sociala området. Minskar användningen av munskydd smittspridning? Vilken behandlingsmetod fungerar bäst för personer med stora andningssvårigheter vid Covid19? Evidens betyder i det här sammanhanget bevis/belägg och evidenshierarkier används för att värdera giltigheten i forskningens slutsatser. I botten av hierarkin finns kliniska rapporter, sedan epidemiologiska studier av typen fallstudier och kohortstudier. Ovan dessa finns de randomiserade kontrollerade experimenten (RCT-studier). Ovan dessa finns systematiska sammanställningar (av RCT-studier) och ovan dessa finns metaanalyser av systematiska sammanställningar vilket alltså är sammanställningar av sammanställningar. Från och med RTC-nivån, dvs. de tre översta nivåerna i hierarkin, genomförs

---

⁷ <https://kib.ki.se/soka-vardera/systematiska-oversikter>

mycket noggranna bedömningar av metodologin enligt bestämda protokoll för vad som utgör tillräckligt hög kvalitet.⁸

Här ska jag inte fördjupa mig mer i hur de olika studierna genomförs eller de debatter som förts om dem. Det jag vill förmedla är att den som önskar göra ett påstående av typen "forskning har visat att insatsen X utgör den mest verksamma behandlingen mot problemet Y" bör känna till att ett sådant påstående har mer tyngd om det bygger på en eller flera kunskapsöversikter eller en metaanalys av kunskapsöversikter än om det bygger på en enskild studie. Ett råd till den som vill göra denna typ av påståenden om samband och utfall är därför att kombinera sina sökbegrepp med begrepp som "evidence", "review", "overview" och "meta-analysis", samt motsvarande begrepp på svenska.

Allmänt sett är översikter en bra ingång till kunskap om olika fenomen och bra att referera till. Vissa översikter handlar för övrigt inte alls om evidens, utan sammanställer och analyserar olika teman inom ett forskningsområde, vilket är till stor hjälp för den som själv ska beskriva forskningsläget. Bibliotekspersonal kan vanligen ge mer information om olika typer av översikter och ibland bistå i arbetet med litteratursökningen.

Kvalitetsgranskningar garanterar inte alltid kvalitet

För några år sedan bedömde jag en uppsats där studenten hade undersökt en viss typ av policy och eftersom denna kritiserades i artiklar som publicerats i peer review tidskrifter var ett resultat i uppsatsen att policyn var "felaktig". Detta var ju vad de kvalitetsgranskade artiklarna visade. Eller var det så? Artiklarna som användes i uppsatsen hade gått igenom en kvalitetssäkringsprocess, men många resonemang om policyn utgjorde en slags kritiska reflektioner och handlade om negativa bieffekter såsom stigmatiseringen av problemgrupper. Bekymret i uppsatsen var alltså att allt i de refererade artiklarna betraktades som "forskning har visat att två plus två är fyra", som ställdes mot policyn. Detta handlar alltså om hur referenserna användes och introducerades. I det aktuella fallet hade det varit bättre att referera till artiklarna som exempel på olika invändningar och kritiska reflektioner över policyn. Det är alltså inte lämpligt att reservationslöst hänvisa till enstaka peer review artiklar och avhandlingar som att detta utgör den sanna bilden av verkligheten. Den som använder kvalitetssäkrade publikationer bör fortfarande göra egna värderingar – utifrån sin förmåga – av om metoder, påståenden och slutsatser framstår som gedigna och av vilka slutsatser som är rimliga att dra. Peer review = säkert och sant? Nej, det går alltså inte att ta detta för givet. Här kan faktiskt påbud om att endast använda peer review artiklar i uppsatsarbetet skapa problem, eftersom de får studenter att lita mer till den officiella kvalitetsstämpeln än till sitt eget omdöme om publikationens innehåll och brister.

Tyvärr finns det också en del brister i kvalitetssäkringssystemen. Den som publicerat många vetenskapliga artiklar vet att de som granskar manus kan göra ett slarvigt jobb.

---

⁸ Angående metodiken, se exempelvis den metodbok som getts ut av Statens Beredning för Medicinsk och Social Utvärdering (SBU): <https://www.sbu.se/metodbok?pub=48286>

Det finns en ojämnhet i bedömningarna och det händer att granskarna mest lämnat några glada tips om förbättringar, trots att manuset har en hel del brister. Det kan bero på att de har bråttom, inte begriper sig på manuset eller har svårt att genomföra en kvalificerad granskning och därför håller sig till de glada tipsen. Kvalitetssäkringsprocessen bygger på olika personers omdömen och ger utrymme för tolkningar. Ytterligare en sak är viktigt att säga. De som granskar har sällan insyn i hur data har samlats in och bearbetats, utan får lita på att forskarna verkligen samlade in 600 enkäter, gjorde 35 intervjuer, att de intervjuade faktiskt sade det som redovisas etc. Det finns exempel på forskare som "bekänt" att de tidigare fabricerat forskningsintervjuer, vilket ingen märkt vid tillfället (Bertilsson, 1995). Ytterst är vetenskapssamhället beroende av forskarnas moral och det finns aspekter som kvalitetsgranskningarna nästan aldrig kommer åt.

Ett växande problem rör tidskrifter som låtsas att de har en peer review process som de inte har. Många forskare får dagligen mail med erbjudanden om att skicka in manus till tidskrifter som anges vara listade i etablerade databaser. Några är seriösa, många är det inte. Den forskare som av en händelse skickar in sitt manus till en sådan tidskrift får i allmänhet snabbt en positiv bedömning (som kanske redaktören själv eller någon assistent knåpat ihop utan att ha läst manuset). Dessa så kallade "predatory journals" bygger sin verksamhet på en affärsidé där forskaren under processen ombeds betala en avgift (APC – article processing charge) för språkgranskning och referenskontroll etc. Ofta är upplägget lätt att genomskåda av den som får erbjudandet, framför allt när tidskriften ger en slags garanti om snabb granskning och publicering i ett angivet nummer. Ingen tidskrift med peer review kan lova publicering. Hur kan dessa tidskrifter genomskådas av dig som student? Det är möjligt att googla tidskriftens namn med ordet "predatory". Ibland finns det mer eller mindre uppdaterade listor, såsom den som sammanställts av bibliotekarien Jeffrey Beall (<https://bealllist.net/>). Är tidskriften helt ny eller har funnits kort tid? Det är ett varningstecken. Välkomnar tidskriften bidrag inom alla möjliga områden – ekonomi, psykologi, medicin, litteraturvetenskap, sociologi? Det är definitivt ett varningstecken för seriösa tidskrifter har i allmänhet ett tydligt ämnes- eller metodfokus. De stora förlagens tidskrifter kan vanligen ses som säkra, dvs. tidskrifter från förlag såsom Elsevier, Sage, Taylor & Francis, Oxford, Springer, Wiley. Här återkommer också F-frågan in i bilden, dvs. vem som publicerar i tidskriften. Detta kan låta fördomsfullt men när en tidskrift inom ett allmänt socialvetenskapligt område nästan enbart har artiklar från forskare i Indien, Kina och från länder i tredje världen är detta ett varningstecken, i synnerhet om en del av artiklarna i tidskriften verkar udda till sitt innehåll.⁹ Eftersom problemet är känt är det sällan som etablerade forskare och auktoriteter inom sina områden publicerar i den här typen av tidskrifter. Men det förekommer.

Ett tredje "problem" eller i varje fall en utmaning är att det görs olika bedömningar av vad som är vetenskaplig kunskap. Denna skillnad kan delvis förstås utifrån Kuhns (1970) vetenskapsteoretiska program, där vad som utgör bevis i enskilda studier ofta är en fråga

---

⁹ En av orsakerna till att forskare deltar i bedräglig publicering tycks vara att vissa länder kräver att ett visst antal artiklar publiceras per år, utan att det finns tid eller möjligheter till seriös forskning <https://www.nature.com/articles/d41586-021-00733-5>.

om att acceptera de antaganden som tillhandahålls inom ett visst paradig. Inom ekonomi finns det studier som tar som utgångspunkt att människor agerar rationellt utifrån ett egenintresse. Alla är minsann inte överens om det. Den som ser en skillnad i utfallet av ett projektivt psykologiskt test som bevis på att en viss behandling fungerar måste utgå från att projektiva test avspeglar personligheten och förändringar av denna. Detta gör framför allt forskare inom det psykodynamiska perspektivet. Den forskare som genomfört en studie där projektiva test används skickar såklart sitt artikelmanus till en tidskrift som där antagandet om samband inte avfärdas. Poängen är att mycket av den forskning som publiceras efter noggrann granskning inte alls skulle accepteras av forskare som har andra perspektiv än de som gäller inom den aktuella tidskriften. Detta kan till viss del ses som forskningens villkor.

Det finns emellertid en risk att "perspektivkamraterna" blir för lojala och bortser från brister i det vetenskapliga hantverket utifrån tanken om att forskningen görs för en god sak. Inom samhällsvetenskap finns det en slags filterbubbleproblematik, där framför allt forskare med aktivistiska perspektiv samlas kring vissa tidskrifter som de både publicerar sig i och granskar. Under senare år har tidskrifter med en tydlig politisk agenda som handlar om att motverka samhällslig diskriminering och underordning – det som vissa kritiker benämner "grievance studies" – anklagats för att delvis drivas av politisk aktivism i sina bedömningar av artiklarnas vetenskaplighet.¹⁰ Att jag särskilt lyfter "grievance studies" beror på att det är där jag oftast har sett bristerna i socialvetenskapliga uppsatser, engagemanget för en angelägen fråga eller diskriminerad grupp övergår i overseenden med uppenbara metodproblem.

Finns det problem med avhandlingars kvalitet? Tyvärr kan det vara så. Problemet med perspektivkamrater kan förekomma. Det är den institution där avhandlingen läggs fram som väljer vilka forskare som ska sitta i den bedömande betygsnämnden, vilket ger ett utrymme att bjuda in forskare som uppfattas som lojala. Vissa avhandlingar blir heller inte särskilt bra, vilket kan ha många olika skäl. Opponent och betygsnämnd granskar en tryckt avhandling där det kan finnas både små och stora brister. Det kan visa sig att doktoranden har räknat fel och slarvat med källor. I avhandlingen kanske doktoranden säger sig ha visat något som helt enkelt inte ha stöd i data. Så länge bristerna inte är väldigt graverande kommer avhandlingen att godkännas och de brister som förekommer står kvar som "kvalitetssäkrade", dvs. även om bristerna uppmärksammas under disputationen. Att studentuppsatser underkänns är inte ovanligt men att doktorsavhandlingar

---

¹⁰ Under 2018 pågick en hetsig debatt om ett antal "nonsensartiklar" som en grupp forskare lyckades få antagna i peer review tidskrifter under påhittade namn, trots att de innehöll absurda och extrema påståenden som ändå kunde uppfattas som "rätt" utifrån aktivistiska perspektiv. De tre forskare som hittat på innehållet ville visa på problemen inom "grievance studies", dvs. att artiklar bedöms utifrån politik snarare än vetenskaplig kvalitet. Wikipedia-artikeln ger en bra sammanfattning samt referenser till de artiklar som accepterades. https://en.wikipedia.org/wiki/Grievance_studies_affair

Jag infogar också en länk till information om den så kallade Sokal-affären, vilket är ett tidigare exempel på samma upplägg. <https://web.archive.org/web/20210321235119/https://www.chronicle.com/article/what-the-grievance-studies-hoax-means/>

underkänns är extremt ovanligt. Avhandlingar revideras i princip inte efter disputation, så bristerna står kvar.

Hur kan du som student förhålla dig till detta? I fallet med oseriösa tidskrifter gäller det mest att vara medveten om att sådana finns och att allt som påstås vara kvalitetsgranskat inte är det. I dagsläget uppfattar jag inte detta som ett stort problem för de som skriver uppsatser, det räcker med en viss vaksamhet och osäkra fall kan diskuteras med handledaren.¹¹ När det gäller filterbubblor och perspektivkamrater är det viktigt att förstå problematiken och inte tappa bort sin självständiga bedömning av publikationens innehåll. Andra kanske inte delar den uppfattning jag uttrycker här, men jag skulle säga att det vanligaste problemet handlar om vad studier har "visat", där en närmare granskning visar att slutsatserna är svagt underbyggda, tendensiöst framtolkade eller att det mer handlar om forskares påståenden, resonemang och teoretiserande. Ställ alltid frågan: hur gick det till? Är resultaten väl underbyggda och vilka slutsatser kan dras från dem? Sök litteratur brett, försök förstå de olika perspektiv och positioner som finns i förhållande till en viss fråga och visa gärna medvetenhet om dessa skillnader när publikationerna refereras. Som uppsatsförfattare känner du till att du ska vara noga med vad du använder dina referenser till och hur du kommenterar deras kvalitet och relevans. Använd den principen när du tar del av andras publikationer. Hur använder och värderar de olika referenser?

Maningen till uppmärksamhet och ett kritiskt förhållningssätt gäller faktiskt också de studier som har genomförts enligt strikta protokoll och som presenterar sina resultat i tidskrifter med högt anseende. Bli inte okritisk bara för att sådana studier kan hänvisa till rigorösa protokoll. Försök, utifrån din förmåga, att värdera resultatens giltighet och betydelse. OK, här finns ett stöd för behandlingsmetod A, enligt flera väl genomförda RCT-studier, men har det betydelse att studierna genomfördes i Israel och USA? Kanske måste slutsatsen om vad forskningen har "visat" komma ihop med en reservation för att studierna genomfördes inom kontexter som är ganska olika den svenska. Det handlar återigen om hur användningen av publikationer redovisas.

IFK i samspel

Vilka publikationer kan och bör användas i uppsatsen? Det beror alltså på hur publikationerna används och presenteras. Därutöver föreslår jag en sammanvägning utifrån publikationens innehåll såsom du kan värdera detta, forskarens status, samt kvalitets-säkringen av publikationen. Sammanvägningen syftar inte enbart till att avgöra kvalitet utan fokuserar också relevans, dvs. forskning som bör beaktas i en genomgång.

Hierarkier kan uppfattas som en osympatisk företeelse men när det gäller användningen av forskning kan begreppet användas i pedagogiskt syfte. Ibland bör du mest känna till hierarkierna och ibland bör du ta hänsyn till dem. En typ av hierarki som jag diskuterat

---

¹¹ För övrigt är inte heller allt som skrivs i per review granskade tidskrifter kvalitetsgranskat. Bokrecensioner, debattartiklar och introduktioner till enskilda nummer som skrivs av redaktörer granskas i allmänhet inte.

handlar om forskare, där det finns en formell statusordning som blir tydlig när forskares produkter ska bedömas. En doktorand får exempelvis inte sitta i en betygsnämnd utan där krävs det att medlemmarna är docenter eller professorer (även om det säkert finns doktorander som skulle göra ett utmärkt bedömningsarbete). Vissa forskare anses "centrala" inom fältet och andra behöver därmed förhålla sig till dem. Andra forskare som håller på med samma teori eller frågor inte har denna status. Prova att skriv en uppsats om stigma utan att förhålla dig till Goffman. Du kommer garanterat få frågan om varför du har *valt* att *inte* referera till Goffman. Mitt budskap är inte att detta alltid är rätt och sunt, utan att du bör känna till och förhålla dig till fenomenet. Det finns också hierarkier som baseras på kvalitetssäkring, där exempelvis en vetenskapligt granskad artikel har klart högre status än en FoU-rapport.

Går det att göra en innehållshierarki? Som framgått ovan är värderingen av innehåll både allmän och perspektivbunden, samt beroende av bedömarens egen vetenskapliga kompetens. Den som genomför en systematisk litteraturöversikt sorterar bort många studier som inte håller måttet avseende vetenskaplig metodologi (utifrån ett protokoll) och detta blir en slags hierarki. Den här typen av värdering kan verka svår men som student har du troligen en ganska god förmåga att se brister och förtjänster i vetenskapliga studier och en kritisk och vaksam blick kan föra dig långt. Låt oss säga att du i ena handen har en omfattande studie där den typ av innehållsfrågor jag listat tidigare kan besvaras positivt. I andra handen har du en studie som framstår som slarvigt genomförd, det framgår inte hur data har valts ut och samlats in och de citat och/eller beräkningar som sägs belägga slutsatserna är tveksamma utifrån din läsning. Dessutom hittar du tveksamma och felaktiga påståenden om de sammanhang som beskrivs, och som kanske känner till själv. Då värderar du kvaliteten högre hos den första än den andra. Det är inget självändamål att skapa hierarkier utan värderingen är tänkt att ställas i relation till hur du använder och introducerar referenserna. Också i det fallet är det möjligt att tala om en hierarki som avser den auktoritet du tillskriver referensen. Högt upp i hierarkin exempelvis "de översikter av forskning som gjorts visar entydigt att" och lägre i hierarkin "frågan är bristfälligt studerad men flera FoU-rapporter indikerar att". Det går för övrigt utmärkt att ifrågasätta både resonemang och resultat i publikationer som håller mycket hög kvalitet. Även sådana publikationer kan innehålla brister, eller bygga på perspektiv och utgångspunkter som kan synliggöras i en genomgång.

Den som förstår samspelet mellan modellens komponenter har ökat sin förmåga att använda referenser av olika slag. När du skriver uppsats kanske du hittar en kursbok från *Studentlitteratur* som beskriver arbetsrelaterad utbrändhet, vilket är vad du studerar. Kan den användas i resonemang om vilka interventioner som är verkningsfulla? Att det är en kursbok talar för att du ska leta efter en publikation med högre kvalitet. Men detta är inte en absolut regel. En alternativ åtgärd är att kolla upp författaren. Är det en etablerad forskare, som är en auktoritet inom området? Finns det då kanske publikationer av högre kvalitet från författaren som rör temat? I så fall bör du använda dessa men kursboken kanske ändå tillför något som är värt att beskriva och som inte återfinns i sådana publikationer. Detta kan i så fall refereras: "Adam Basic (2016; 2017) har i sina studier kommit fram till att... Senare har Basic (2020) utvecklat sina resonemang i en

kursbok, som också innehåller en genomgång av interventioner som visat sig ha stöd i forskning, där det bland annat visar sig att...¹² Kvalitetssäkringsprocessen för kursböcker är tveksam men Basic tycks vara en expert inom sitt område och du signalerar publikationens status "kursbok" i din beskrivning. Dessutom kan det ju vara så att boken innehåller en redogörelse för hur genomgången har genomförts som gör det möjligt att uppvärdera kvaliteten (dvs utifrån innehållet). Behovet av att IFK-värdera referensers kvalitet och relevans beror som sagt på hur de används. I en uppsats där interventionerna står i fokus är det nog lämpligt att också ta del av en del av de studier och sammanställningar som Basic har använt i sin genomgång. I en uppsats där interventionerna inte står i fokus kan det räcka med att ha koll på Basics status och signalera att uppgifterna tagits från en kursbok. Informationen till läsaren – signalen – måste dock göras med små medel, via enstaka ord och uttryck, eller med hjälp av fotnoter. Långa och återkommande resonemang som värderar referenserna stör läsningen, drar fokus från budskapet i uppsatstexten och tar plats.

Jag ska ge ytterligare ett exempel på IFK-samspelet, som egentligen inte har med referensanvändning att göra. En forskares formella status med titlar som docent och professor, bedöms i en slags IFK-variant där F (statusen) kan ses som utfallet av hur I och K sammanvägs. Prövningen görs av forskare som är meritmässigt "överordnade". De professorer som utses som sakkunniga för att exempelvis bedöma om en docent kan bli professor gör sin bedömning utifrån innehållet i den sökandes texter (I), samt utifrån var/hur publiceringen har skett (K). Det sistnämnda har kommit att tillmätas allt större betydelse under senare år med ökade krav på publicering i internationella peer review tidskrifter. Här blir alltså $I + K = F$ (professorsbehörig eller inte professorsbehörig).

Avslutning

Syftet med den här texten har varit att ge verktyg för en ökad förmåga att använda olika publikationer i uppsatsarbetet. Som framgått handlar denna förmåga om olika överväganden, som dels avser bedömningar av vad som utgör hög kvalitet, dels avser användningen och presentationen av referenser i uppsatstexten. Det kan vara lämpligt med ett förtydligande om kravnivåer. Det jag skrivit i den här texten handlar om sätt att tänka om forskning, där kvalitet värderas utifrån olika aspekter. Det kan förväntas att forskare lägger ned avsevärd tid på den typ av överväganden jag beskrivit. Studenter jobbar med snävare tidsramar och uppsatser ska därför inte bedömas utifrån samma krav om att leta fram och läsa igenom relevanta publikationer.

Skillnaden i kravnivå gäller också utrymmet som finns för att beskriva hur forskningen har värderats. Ofta finns det krav om att kandidatuppsatser ska hållas inom ett visst antal ord eller tecken. Därför är det inte möjligt att föra ingående resonemang om kvaliteten och relevansen hos olika publikationer, utan detta måste ske med små medel. Dessutom riskerar långa resonemang om andra forskares metoder att bryta av flödet i

---

¹² Basic är alltså en påhittad forskare, liksom referenserna.

uppsatstexten.¹³ Värderingen bör därför i allmänhet kommuniceras med signalord som anger publikationstyp och korta uttryck av det slag som jag gett många exempel på ovan: "i sin doktorsavhandling", "i ett mycket inflytelserikt arbete", "som är en ledande forskare inom fältet", "i en systematisk översikt", "detta intressanta resultat, som förvisso bryter av mot annan forskning", "ett genomgående fynd i forskningen, som i huvudsak kommer från amerikanska studier". Det jag skriver här ovan handlar alltså om den undre raden i min IFK-modell: hur referenser presenteras.

Det jag avslutningsvis vill att du tar med dig är budskapet att de kursmoment du har deltagit i under utbildningen redan har gett dig en hel del förmågor när det gäller att värdera vetenskaplig kvalitet, både ämnesmässigt och metodmässigt. Troligen känner du till centrala arbeten och forskare inom flera områden och vet hur du ska söka litteratur på ett systematiskt sätt. Ta vara på dina förmågor, ta hjälp av handledare och andra när du är osäker och se uppsatsarbetet som ett tillfälle att praktisera och utveckla dina kunskaper.

Jag vill rikta ett tack till Lina Almerud, Johan Cronehed, Tove Harnett, Teres Hjärpe, Weddig Runquist, Mikael Sandgren och Maria Söderberg som kommenterat olika versioner av texten.

Referenser

Abbott, A. (2014). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. University of Chicago press.

Bertilsson, M. (1995). Till Kritiken av den Kvalitativa Metoden. *Sociologisk Forskning*, 32(4), 18-31.

Bettelheim, B. (1967). *Empty fortress*: Simon and Schuster.

Blumer, H. (1986). *Symbolic interactionism: Perspective and method*: Univ of California Press.

Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. (tredje upplagan). Stockholm: Liber.

Butler, J. (2002). *Gender trouble*. Routledge.

Butler, J. (2004). *Undoing gender*: Psychology Press.

Foucault, M. (2003). *Övervakning och straff: fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.

---

¹³ I doktorsavhandlingar finns det ett större utrymme och det händer att text som riskerar att bryta av flödet kan läggas i bilagor. Publicering i vetenskapliga tidskrifter har ett ännu snävare format än uppsatser och antalet ord som får användas är begränsat (exempelvis till 6000 eller 8000).

Foucault, M. (1993). *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*: B. Östlings bokförlag. Symposion.

Goffman, E. (2020). *Självframställning i vardagslivet*. Lund: Studentlitteratur.

Kuhn, T. (1970). The structure of scientific revolutions 2nd edition. *The University of Chicago press, Chicago*.

Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science: The reward and communication systems of science are considered. *Science*, 159(3810), 56-63.

Sarnecki, J. (1993). Ungdomsbrottsligheten – en kunskapsöversikt. I *Reaktion mot ungdomsbrott*. Betänkande av Ungdomsbrottskommittén, Del B (SOU 1993:35). Stockholm: Justitiedepartementet.

Siverskog, A., & Jönson, H. (2020). Vart är äldreomsorgen på väg? *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 27(1), 91-110.

Foucault, M. (1979). Truth and power: an interview with Michel Foucault. *Critique of Anthropology*, 4(13-14), 131-137.